

مفردات طب ایرانی

تألیف
دکتر محمد آزادبخت
استاد فارماکونوزی

دکتر امیرسعید حسینی - دکتر علی داوودی
دستیاران طب سنتی - فارماکونوزی
دانشگاه علم پزشکی مازندران

«شماره علمی و فرهنگی»

کتاب از چمن

۷۲-۱۳۸۰

مفردات طب ایرانی

دکتر محمد آزادبخت، دکتر امیرسعید حسینی

دکتر علی داوودی

فروست: ۱۳۸۱

ناشر: کتاب ارجمند

صفحه‌آرایی: پرستو قدیم‌خانی

مدیر هنری: احسان ارجمند

سرپرست تولید: بحر هداوند

ناظر چاپ: سید شکلو

چاپ و صحافی: نقش نيزار

چاپ اول، اردیبهشت ۱۳۸۷، ۱۶۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۰۰-۷۱۰-۰

این اثر، مشمول قانون حمایت مآلفان و مصنفان و

هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است، هر کس تمام یا قسمتی از

این اثر را بدون اجازه مؤلف، ناشر، نشر یا پخش یا

عرضه کند مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

www.arjmandpub.com

سرشناسه: آزادبخت، محمد، ۱۳۳۹-

عنوان و نام پدیدآور: مفردات طب ایرانی / تألیف دکتر محمد

آزادبخت، دکتر امیرسعید حسینی، دکتر علی داوودی؛ [برای]

دانشگاه علوم پزشکی و خدمات درمانی مازندران.

مشخصات نشر: تهران: کتاب ارجمند، ۱۳۹۷.

مشخصات ظاهری: ۴۲۴ ص. مصور، جدول.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۰۰-۷۱۰-۰

فروست: کتاب ارجمند، ۱۳۸۱

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا

موضوع: مفردات پزشکی، Materia medica؛ پزشکی سنتی،

Traditional medicine؛ گیاهان دارویی، Medicinal plants

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۷ ۴۷ م/۱۶۴ RS

رده‌بندی دیویی: ۶۱۵/۳۲

شماره کتابشناسی ملی: ۵۱۳۵۷۳۸

سرشناسه افزوده: آزادبخت، محمد، ۱۳۳۹- حسینی، امیرسعید،

۱۳۵۴- داوودی، علی، ۱۳۶۹- دانشگاه علوم پزشکی و

خدمات بهداشتی درمانی استان مازندران

مرکز پخش، انتشارات ارجمند

دفتر مرکزی: تهران بلوار کشاورز، بین خ کارگر و ۱۶، آدرس پستی: ۲۹۲، تلفن ۸۹۷۷۰۰۲

شعبه مشهد: ابتدای احمدآباد، پاساژ امیر، انتشارات مجد، آدرس: ۰۵۱۱-۸۴۴۱۰۱۶

شعبه رشت: خ نامجو، روبروی ورزشگاه عضدی، تلفن: ۰۱۳۱-۳۳۲۱۷۶

شعبه بابل: خ گنج افروز، پاساژ گنج افروز، تلفن ۰۲۲۷۷۱۴-۱۱

شعبه ساری: بیمارستان امام، روبروی ریاست تلفن ۰۹۱۸۰۱۰۹۰

شعبه کرمانشاه: خ مدرس، پشت پاساژ سعید، کتاب‌فروشی دانشمند تلفن ۰۸۳۱-۳۷۲۸۲۰۴۴

بها: ۵۳۰۰۰ تومان

با ارسال پیامک به شماره ۰۲۱۸۸۹۸۲۰۴۰ در جریان تازه‌های نشر ما قرار بگیرید:

ارسال عدد ۱: دریافت تازه‌های نشر پزشکی به صورت پیامک

ارسال عدد ۲: دریافت تازه‌های نشر روان‌شناسی به صورت پیامک

ارسال ایمیل: دریافت خبرنامه الکترونیکی انتشارات ارجمند به صورت ایمیل

۷	دیباچه
۱۴	فصل اول مفردنویسان غیرایرانی مؤثر بر طب ایرانی
۲۱	فصل دوم مفردنویسان ایرانی تا قرن ۱۳
۵۳	فصل سوم سیر آموزش و تفرات طب ایرانی از قرن ۱۳ هجری قمری تاکنون
۵۷	فصل چهارم گذری بر مباحث و داده‌ها در طب ایرانی
۷۷	فصل پنجم مفردات گیاهی
۳۵۸	فصل ششم مفردات حیوانی
۳۸۰	فصل هفتم مفردات معدنی
۴۰۳	منابع
۴۱۷	واژه‌نامه

"چه کز راه می روند مردمان امروز که می پندارند پزشکان دیروز چیزی نمی دانستند."

ابوعلی سینا

سپاس خداوند را که توفیق داد تا ثمره تلاشی طولانی، در جامه کتاب "مفردات طب ایرانی" آراسته و به محضر علاقه‌مندان پیشکش شود. این کتاب حاصل سال‌ها تحقیق و تدریس درس مفردات برای دستیاران دکتری تخصصی طب سنتی، فارماکognوزی، تاریخ علوم پزشکی و دکتری عمومی داروسازی و کارشناسی ارشد تاریخ علوم پزشکی است که البته سالیان متمادی تدریس داروهای طبیعی و ساختمان مولکولی آن‌ها بر اساس طب مدرن، نیز سهمی مؤثر در تألیف آن داشته است.

این کتاب بر اساس طب سنتی ایران از جمله *الحاوی و المنصوری رازی، قانون ابن سینا، ذخیره خوارزمشاهی جرجانی، اشعرات بدیعی حاج زین‌الدین عطار* و به‌ویژه *مخزن‌الدویه عقلی خراسانی* و نیز با استفاده از کتاب پزشکی مدرن مانند *WHO, PDR for herbal medicines Pharmacognosy Trease & Evans Monographs on selected medicinal plants* و به‌ویژه پژوهش‌هایی که با راهنمایی مؤلف انجام و منتشر گردیده، نگاشته شده است. هدف از نوشتن آن، تدوین کتابی درسی برای دستیاران و دانشجویان به‌ویژه دکتری تخصصی طب سنتی، فارماکognوزی، تاریخ علوم پزشکی (درس مفردات طب سنتی) و همچنین منبعی آموزشی، تحقیقاتی و کاربردی برای همه کسانی که مایل‌اند تا از مفردات طب سنتی در علوم پزشکی استفاده نمایند، بوده است. در فصول هفت‌گانه کتاب به‌ترتیب به نویسندگان غیرایرانی مفردات، نویسندگان ایرانی مفردات تا قرن ۱۳، سیر تاریخی مفردات طب ایرانی از قرن ۱۳ تا کنون، مبانی مفردات و مفردات معروف گیاهی، حیوانی و معدنی پرداخته شده است.

بحث اصلی در این کتاب، معرفی مفردات طب ایرانی است. در بخش نخست معرفی هر مفردة دارویی، نام سنتی، نام علمی، اندام مؤثره اصلی، طبیعت دارو، برخی کاربردهای اصلی، تصویر گیاه و تصویر اندام مؤثره دارویی ارائه شد. سپس به‌اختصار کاربردها در طب سنتی، ترکیبات اصلی، کاربردهای تأییدشده، ملاحظات مصرف شامل مضرات، مصلحات، بدل و در نهایت میزان معمول مصرف دارو بیان گردید. در معرفی تمام مفردات ذکر مطالب اصلی همراه با رعایت اختصار در نظر بوده است.

در قسمت نام سنتی، از بین نام‌های مندرج در متون، نام معروف‌تر انتخاب و همراه با نحوه تلفظ آن ارائه شد. برای تعیین نام علمی، علاوه بر تجربیات حاصل از تدریس گیاهان دارویی، از منابع معتبر

گیاه‌شناسی و نیز شرح ماهیت مفرده در متون طب سنتی استفاده شد و پس از تطبیق اندام‌های مختلف با تیره‌ها، جنس‌ها و گونه‌های شناخته‌شده، نام علمی تعیین گردید. در متون طب سنتی برای هر مفرده، اندام‌های مختلف با کاربردهای گاهی متفاوت ارائه شده است، در این کتاب، اندام یا اندام‌های معروف‌تر انتخاب شد. اندام‌های مختلف ممکن است دارای طبیعت (مزاج) متفاوت باشند، طبیعت ذکرشده، مربوط به اندام منتخب است. منظور از خواص در جدول، ذکر برخی کاربردهای دارویی است که در قسمت کاربردها در طب سنتی صورت مشروح یافته است. الگوی تنظیم مطالب ذیل عنوان کاربردها در طب سنتی، کتاب قانون ابن سینا بوده، هرچند در قسمت‌هایی نیز تغییراتی داده شد. این قسمت، با کلمات و شیوه نگارش متون طب ایرانی نوشته شد تا دانشجویان در زمان مراجعه به متون اصلی، به راحتی بتوانند از آن‌ها استفاده نمایند. ضمناً شرح لغات در قسمت معرفی اصطلاحات طب سنتی ایران را نیز واژه‌نامه به فهم مطالب کمک می‌رساند. در قسمت کاربردهای تأییدشده، منظور، تأیید توسط منابع معتبری مانند کمیسیون (E) اروپا است که یکی از معتبرترین مراجع در مورد کاربرد داروهای گیاهی محسوب می‌شود. به منظور استنباط بهتر اثرات دارو، یک یا چند ترکیب اصلی مفرده نیز ذکر شد. در قسمت ملاحظات مصرف، عوارض دارو، روش برطرف کردن عوارض دارو (مصلحات)، مقدار شربت (مصرف)، همچنین بدل (جایگزین) مفرده نیز ارائه شد. این قسمت، از کتاب‌های قانون و مخزن الادویه اقتباس گردید. در مورد بعضی از مفردات، برخی مطالب مربوط به قسمت ملاحظات در دو کتاب مذکور موجود نبود لذا برای رعایت ساختار معرفی مفردات، این موارد با علامت تیره (-) نشان داده شد.

برای آگاهی خوانندگان محترم از آداب معرفی مفردات در متون طب سنتی و مقایسه آن با روش این کتاب، به عنوان نمونه، متن کتاب مخزن الادویه در زیر آورده می‌گردد. افسستین در پی می‌آید.

افسستین

به فتح همزه و سکون فا و فتح سین و سکون نون و کسر تای مثلاً فوقان و سکون پای مثلاً تحتانیه و نون لغت یونانی است و به عربی خترق به خای معجمه مفتوحه و تای ساء فوقان ساکنه و رأی مهمله مفتوحه و قاف و به رومی ابستین و به فارسی مروه گویند و به لغت مصرع زبون آن را دمسیسه و نوع جبلی آن را ربل به رأی مهمله نامند و به هندی مجتری و شتارو گویند.

ماهیت آن: نباتی است مابین شجر و گیاه و شبیه به اقحوان که به فارسی بابونه گاوچشم نامند و ساق آن بلند و شاخ‌های آن انبوه و پربرگ شبیه به برگ صعتر و غبارآلود و با اندک زغب و گل آن مانند بابونه و از آن ریزه‌تر و در وسط آن تکه کوچکی و در آن تخمی باریک شبیه به اسپند و با تلخی و قبض و اندک تیزی و بوی آن با عطری و ثقیلی. شیخ‌الرئیس گفته که چنین نوشته که افسستین چند نوع

می‌باشد: خراسانی و شرقی و طرسوسی و سوسی و آنچه از کوه لگام می‌آورند و غیر این‌ها نیز و متقدمین پنج صنف دانسته‌اند: طرسوسی و سوسی و نبطی و خراسانی و رومی و نبطی آن با عطریست است و قوت قبض و تحلیل آن زیاده و حرارت آن کمتر و از این جهت اسهال بلغم نمی‌نماید هرچند در معده باشد و نفعی چندان در اسهال بلغم ندارد و مضر به فم معده نیست و صنفی را که برگ مانند برگ زردک و سفید و گل آن زرد و بی‌برگ و اهل مصر آن را دمسیسه نامند و منبت آن آنچه در اکثر شرقی بلاد شمالیه و خراسان و عراق است زبون‌ترین همه اصناف است و گفته‌اند که افسستین از اصناف شیخ است و لهذا بعض حکما آن را شیخ رومی نامیده‌اند و بعضی کشوثای رومی دانسته‌اند و مختار و بهترین اصناف آن رومی طرسوسی سفیدرنگ پس سوسی مزغب آن است که چون چوب آن را بشکنند و یا به کف دست بکشند بوی صبر از آن آید و در طعم آن حرافت و تلخی و قبضی باشد و نیز گفته‌اند بهترین انواع رومی سرخ‌رنگ با عطریست رایحه و تلخ طعم مزغب آن است که در آن گره‌ها باشد و آنچه را از جزیره نبطی آورند مضر آن بیشتر از اصناف دیگر است و برگ و گل آن کوچک‌تر و گاه مغشوش می‌کنند آن را به اردی ریت که با آن در آب جوش می‌دهند و خشک می‌نمایند و فرق میان آن هر دو آن است که مغشوش آن را جوی در آتش اندازند بوی زیت از آن آید به‌خلاف خالص.

طبیعت آن: گرم در اول و خشک در سیم یعنی گرم در اول دویم و خشک در آخر آن گفته‌اند و این اصح است و گرمی عصاره آن زیاده از حبس آن اقل از آن و همچنین تخم و گل آن اقوی است از حبس آن.

افعال و خواص و منافع آن: مفتح و ملطف و مشهی و قابض و تخریجی آن اقوی و زیاده از تلخی آن است. مسهل صفرا و ماء‌اصفر و سایر اخلاط مراریه مجتمعه در معده و راز به بول و منقی عروق سینه و شش و با اقیمون و به‌دستور با اقیمون و اسطوخودوس منقی و مسهل سینه و جهت صداع و لقوه و فالج و استرخا و رعشه و صرع و سکنه و کابوس و دوار و سدر و مالینا و سبب و امراض عین و گوش و دهان و حلق و معده و کبد و مراره و طحال و ارحام و بواسیر و انواع اعصاب و اعیاء و داء‌الغلب و داء‌الحیه و دفع سموم مشروبه و منهوشه و تقویت معده و اشتها و ادرار بول و حیض و شیر و عرق و قتل اقسام دیدان و امثال این‌ها از امراض هر یک به‌تنهایی و یا با ادویه مناسبه آن نافع شرباً و ضماداً. *الصداع و اللقوه و الفالج و الاسترخاء و الرعشه و الصرع و السکنه و الکابوس* نشوق آب مطبوخ آن با شیخ ارمنی خصوصاً که در آن قدری ایارج فیکرا حل کرده باشند صداع حادث متولد در مقدم دماغ و آشامیدن مطبوخ آن جهت آن‌که محلل ریاح دماغی است و غرغه به آن لقوه و شرب طبیخ آن به‌تنهایی و یا با عسل لقوه و فالج و استرخا و رعشه و صرع و سکنه و کابوس را نافع و چون مفلوجی که در معده او اخلاط حاره حاصله از ادویه مشروبه باشد بنوشد آن را، خارج می‌گرداند آن‌ها

را و تبرید می کند بالعرض و ریختن عصاره آن به گلوی مسکوت و سقوط نمودن آن را مفید. *الدوار و الصدر و السبات و الاعیاء و المالیخولیا* آشامیدن مطبوخ آن با صبر سقوطی دوار و صدر حادث از صفرا و بلغم را و نقیع آن سبات و طبیح آن با افیتیمون مالیخولیا را و نیز تجرع هرروز دو اوقیه از آب طبیح آن و اگر ماده مالیخولیا مایل به مراری باشد ده قیراط عصاره آن را در آب حل کند و بیاشامند و اگر به شرکت مراق بود و در مراق ریاح بارده نافحه باشد و ورم و لهیب نباشد تنقیه آن به طبیح افستین یا عصاره آن به نحو مذکور نمایند و تدهین روغن گل آن جهت اعیای امتلائی مفید. *امراض العین* چون بگیرند حشیش آن را و ساییده، در خرقة کتانی بسته، در آب گرم جوشان فروبرده، تکمید نمایند به آن چشمی را که طرفه داشته و مدت طولانی طول کشیده باشد زایل گرداند آن را به جهت آنکه گویند جذب می کند خون را به سوی خود به حدی که خون در آن صره می آید که اگر بفشارند خون از آن بر می آید و طلای مطبوخ آن در میبختج جهت درد چشم و غشاه و ورم و ضربان آن و با عسل جهت رفع آثار بنفشی تحت پلک چشم و ضماد آن با ناردین جهت رمد خصوصاً نبطی آن و احتحال آن جهت بد و سوزش ده. *امراض الاذن* چون افستین را در آب با روغن قابض یا در شراب پخته گوش را به به آن مالند نافع است وجع آن را و ورم بناگوش را و همچنین طلای آن بر بناگوش و قطور عصاره آن و جمع حالت به سبب دیدان و یا ریاح و یا رفتن آب در آن را نافع به جهت آنکه قاتل دیدان و محلل ریاح و آب است و قطور مطبوخ آن در روغن بادام تلخ به حدی که تمام قوت آن در روغن آید با قلیلی زهره بز از معال ریاح گوش و متقی جراحت آن در ساعت و رافع کری است هرچند کهنه باشد و همچنین قطور مطبوخ آن با روغن بادام تلخ و زهره بز برآمدن آب را از گوش بازدارد. *امراض النعم و الحلق و الصدر و الریه* طلای افستین کوبیده و با نظرون و عسل سرشته بر حنک یا از خارج بر حلق نافع است ردم و سلات داخلیه آن را و خناق و ورم بناگوش و وجع آن را و همچنین غرغره مطبوخ آن یا عصاره آن یا آب یا با ادویه مناسبه آن و آشامیدن آب طبیح آن جهت تنقیه صدر و ریه و آنچه در عروق آن ها است با سبط صفراویه نافع.

المعدة و الکبد و المراره و الطحال و الامعاء و الرحم و المتانة و الایدان و البواسیر و المفاصل آشامیدن آن با ناردین جهت درد معده و تحلیل صلابات باطنیه و نفخ ریاح و همچنین ضماد آن و شرب طبیح آن جهت تقویت معده و آوردن اشتهای طعام که زایل شده بسط عجیب الفعل است و جهت اوجاع جنبین و خاصره و تهیج صورت و اطراف و استسقا و اوجاع مفاصل و امراض مقعده بارده و دفع بخارات فاسده و اصلاح فساد مزاج و ابتدای سوء القنیه و به دستور عصاره آن جهت امراض مذکوره و همچنین چون بیاشامند ده روز هر روز مقدار بیست مثقال از آب مطبوخ آن به جهت رفع سقوط اشتهای که از رطوبت باشد و زوال یرقان نافع و آشامیدن طبیح آن به تنهایی و یا با عسل و یا با افیتیمون جهت طحال و همچنین با ادویه مناسبه دیگر و ضماد کوبیده آن با انجیر و نظرون و شیلیم جهت استسقا خصوصاً با سرکه و به دستور با نظرون و انجیر و دقیق سوسن برای طحال و با

اکلیل الملک در زیت پخته جهت ورم کبد در اواخر و طلای مطبوخ آن با سرکه جهت وجع مفاصل حار و تمریخ آن با موم و روغن گل سرخ یا روغن حنا جهت درد تهیگاه و درد معده کهنه و جگر و بواسیر و شقاق مقعده و وجع آن و صلابت رحم و همچنین ضماد آن به تنهایی و فرزجه آن با غسل جهت ادرار حیض و حمل آن با موم جهت اخراج حب القرع و آشامیدن آب مطبوخ آن به تنهایی و یا مطبوخ آن با برنج یا با عدس جهت قتل و اخراج اقسام کرم و آوردن اسهال نافع و با سرکه جهت بواسیر و شقاق مقعده و اخراج اخلاط حاره که به سبب ادویه مشروب در معده به هم رسیده باشد مؤثر و آشامیدن شراب آن جهت تعدد زیر شراسیف و تقویت معده و دفع بواسیر و شقاق مقعده و تنقیه عروق می نماید از اخلاط مراریه و مایه و ادرار می فرماید. *الحمی و داء الثعلب و الحیه و الشرا و دفع السموم و غيرها و الزینه* آشامیدن طبیخ آن جهت تب های عفن مزمنه و مرکب و کهنه و با ناردین جهت داء الثعلب و داء الحیه اصلاح فساد مزاج و به تنهایی جهت نیکویی رنگ رخساره و به دستور ضماد آن و آشامیدن ده درم مطبوخ آن جهت گزیدن عقرب و با شراب جهت سم شوکران و نهش تنین بحری و بری نیز و با سرکه جهت خناق عارض از شرب فطر و ضماد آن با آب جهت شری و تحلیل صلابات و داء الثعلب و داء الحیه و گذاشتن آن در صندوق و میان متاع مانع کرم زدن ثياب و آمیختن آب مطبوخ آن با مرکب مانع تغیر آن و خوردن ارضه گرم و سوس و موش کتابی را که با آن مرکب کتابت کرده باشند و طلای آن با زیت بر بدن مانع مقارنت باشد است به آن کس و ذرور آن جهت گریزانیدن هوام و پاشیدن آب طبیخ آن کشنده کیک و تدهین باعث درد می آید.

المضار: گفته اند افستین مضعف فم معده است سواى طبی آن و لکن ضرر عصاره آن زیاده از حشیش آن است و مصدع و مجفف، مصلح آن در میرو دین انیسون و معطک در محرو رین شربت انار و امثال آن و شیخ الرئیس و صاحب شفاء الاسقام و دیگران گفته اند که حشیش استین موافق ترین ادویه است از برای معده و تقویت آن و عصاره آن مضعف آن است به جهت آنکه راجع به قوت قبضی که محتبس است در حشیش آن، نیست و نیز صاحب شفاء الاسقام گفته جایز است استعمال آن قبل از توضیح اخلاط به جهت آنکه ضرر آن در آن حین بیشتر از نفع آن است به سبب قوت قبضی که دارد و بالجمله در آن دو قوت است قوت اسهال و قوت قبض و دو جوهر نیز یکی جوهر لطیف هوایی ناری که باعث اسهال و تفتیح است و دیگری جوهر کثیف ارضی که موجب قبض و حبس است.

مقدار شربت: از جرم آن از یک مثقال تا دو مثقال و در مطبوخ تا دو درهم است اما باید که چون جرم آن را به طریق سفوف و غیر آن اگر استعمال نمایند به جهت رفع قبض آن به روغن بادام چرب نمایند.

بدل آن: در اسهال غافث و شیخ ارمنى است و جهت تقویت معده به وزن آن اسارون و نصف آن هلیله

زرد و به جهت جگر عصاره غافث و جعده و قيصوم.

و عصاره آن که آن را کوبیده آب آن را گرفته در آفتاب خشک کنند در جميع افعال مذکوره اقوی است و نیز محلل و مفتاح سده جگر و مجاری مابین معده و جگر و مجاری امعا و جهت تب های کهنه و مرکبه قدیمه و تقویت معده و تنقیه آن از اخلاط مراریه و آوردن اشتهاى طعام و ابتدای سوءالقیه و استسقا و یرقان و نیکو کردن رنگ رخسار و اصلاح فساد مزاج شرباً مفید و جهت تهیج وجه و ورم اطراف و ورم طحال و داء الثعلب و داء الحیه شرباً و ضماداً نافع و مورت کرب و صداع و مصلح آن ریوند.

مقدار شربت آن تا یک درهم.

بدل آن: سه وزن استتین غافث یا شکاعی است و این ضعیف است. شیخ الرئیس گفته عصاره آن بمصروع است و ظن من آن است که همین سبب مضرت آن است به معده، مصلح آن در مبرود انیسور و در مجاری رب آب انار است و حب افستین و ادهان و اشربه و اضمده و عرق و غرغره و اقراص و مطبوعات معصون آن در قرا بادین ذکر یافت با خواص و منافع و طرق استعمال و صنعت هر یک.

در تدوین این کتاب، آقای دکتر مصطفی ساسی (استاد تاریخ علوم پزشکی)، خانم افسانه بنیادی (کارشناس ارشد تاریخ علوم پزشکی)، خانم شهرزاد قلم راده (کارشناس ارشد ادبیات فارسی)، برخی دستیاران فارماکوگنوزی، طب سنتی، تاریخ علوم پزشکی و دانشجویان کارشناسی ارشد تاریخ علوم پزشکی دانشگاه علوم پزشکی مازندران مشارکت داشتند که بدین وسیله صمیمانه از ایشان سپاسگزاری می شود.

بی تردید در این کتاب نقایص و کمبودهایی وجود دارد که ان شاء الله با راهنمایی و ارشاد اساتید، دانشجویان و پژوهشگران محترم، در چاپ های بعد تصحیح و تکمیل خواهد شد. ضمناً از مجموعه انتشارات ارجمند به ویژه جناب آقای دکتر ارجمند، سرکار خانم هداوند و آقای آربن که بیش از یک سال برای آماده شدن این کتاب زحمت کشیدند صمیمانه سپاسگزاری می نمایم.

دکتر محمد آزادبخت